

Ліщинський І.О.,

к.е.н.,

доцент кафедри міжнародної економіки,

Тернопільський національний економічний університет

СУЧАСНА ТЕОРІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ ТА РОЗВИТКУ

Анотація. У статті проведено систематизацію теорій регіонального зростання та розвитку. Представлено еволюцію інноваційних моделей, що сприяють формуванню інтегрованих, але водночас глокалізованих просторових структур. Здійснено порівняння традиційного та локального/регіонального підходів до розвитку територій.

Ключові слова: регіональне зростання, регіональний розвиток, технологічний прогрес, глокалізація, територіальна асиметрія.

Постановка проблеми. В останні десятиліття проблематика регіонального економічного розвитку відновила інтерес до більшості теорій і концепцій, що відображають різні підходи до вивчення цього явища. Концептуальний мейнстрім теоретичного обґрунтування регіонального зростання тривалий час розвивався в рамках двох підходів. Неокласичний напрям акцентує на довготермінових аспектах міжрегіональної мобільності чинників виробництва, що мав би призводити до конвергенції регіонального розвитку. Моделі в кейнсіанському векторі більшою мірою досліджують аспекти кумулятивного розвитку, пов'язаного з ефектом масштабу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи теоретичних концепцій та моделей регіонального зростання та розвитку закладено в працях Р. Капелло, П. Ніджкампа, П. Ромера, Р. Лукаса, Р. Путнама, П. МакКана, М. Фуджіти та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині у світовій економіці спостерігається нерівномірність регіонального розвитку, що стимулює приплив інвестицій, капіталу і робочої сили в більш розвинуті регіони, залишаючи поза увагою депресивні території. Це в подальшому посилює асиметричність регіонів та породжує необхідність розроблення комплексної

моделі розвитку, яка базується на ідеях та принципах теоретичних концепцій.

Мета статті полягає у систематизації теорій та концепцій регіонального зростання та розвитку, визначенні основних чинників, що впливають на розвиток територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неокласичні та кейнсіанські концепції регіонального зростання формують каркас, на котрому будуються (чи який критикують) більш сучасні теоретичні моделі. Варто насамперед відзначити, що сьогодні, крім параметрів чистого зростання (який типово вимірюється подушовим показником ВВП), дослідників та практиків цікавить більш широке питання дистрибуції добробуту між регіонами чи містами. Відповідно, виникає комплекс моделей, які об'єднані загальною назвою «теорія регіонального розвитку», в якій чільне місце посідають не лише кількісні параметри подушового споживання, рівня бідності, безробіття, доступу до суспільних послуг і т. п., а й якісні елементи регіонального поступу.

Значний доробок відносно нових поглядів на аспекти регіонального зростання/розвитку був здійснений протягом останніх трьох десятиліть. У табл. 1 наведено основні тренди, які характеризують концепції як регіонального зростання, так і регіонального розвитку

Так, протягом останніх десятиліть дослідники намагаються додати реалістичності теоретичним моделям для отримання можливості їх імплементації під час розроблення політичних стратегій. Зокрема, чи не центральним дискусійним питанням є те, чи може зростати регіон переважно за рахунок комбінації ендогенних чинників, таких як: промислова спеціалізація, розвиток інфраструктури, центральне розміщення, приплив

Тенденції теорій регіонального зростання/розвитку

Тенденції	Теорія регіонального зростання	Теорія регіонального розвитку
Більше реалізму	– Детермінанти ендегенного зростання – Роль комплексної нелінійної та інтерактивної просторової поведінки у моделях зростання – Врахування умов недосконалості ринку – Зростання як довготерміновий аспект конкурентоспроможності – Технологічний прогрес як ендегенний чинник зростання	– Причини успіху та провалу кластерів малих та середніх підприємств, «локальних регіонів», milieux – Нематеріальні ресурси як джерела регіональної конкурентоспроможності – Активна роль створення знань
Примат динамічних підходів над статичними	– Еволюційні траєкторії нелінійних взаємозалежностей комплексних систем	– Динамічні ефекти агломерації

Джерело: складено за [1]

чинників виробництва, ефекти агломерації та ін. Одним із найважливіших кроків у цьому напрямі був акцент на ефекті масштабу виробництва, який разом із нелійними транспортними витратами був включений у (кількісну) модель міжрегіонального зростання, яка отримала назву «нова економічна географія». Ефекти агломерації (у формі зростаючої віддачі на масштабах) починають включати навіть у макроекономічні моделі для аналізу якісної поведінки нелінійних динамічних систем (теорії біфуркації, катастрофи та хаосу).

Схожим за важливістю є визнання знань як центрального ендегенного драйвера регіонального зростання. У ранніх моделях ендегенного зростання П. Ромера [2] та Р. Лукаса [3] знання (і, відповідно, технологічний прогрес) є характеристикою параметру людського капіталу. У новіших теоріях ендегенного зростання технологічний прогрес розглядається як ендегенна реакція економічних суб'єктів у конкурентному середовищі. Точніше, зростаюча віддача у продуктивності факторів ґрунтується на таких ендегенних чинниках, як інновації, ефект масштабу та навчальний процес, які включені в неокласичну виробничу функцію та компенсують ефект граничної продуктивності чинників виробництва (яка в традиційному неокласичному підході вважається спадною). У моделях ендегенного зростання, котрі домінують у сучасному концептуальному мейнстрімі регіонального зростання з 1990-х років, чільне місце відводиться індивідуальній усвідомленій економічній поведінці фірм та політичних інститутів [4; 5]. Такі припущення лежать

в основі не лише аналітичних розвідок, а й нових далекосяжних політичних програм.

Стратегічна важливість просторового поширення знань для стимулювання інновацій, підприємництва та загального розвитку регіону стала чи не аксіомою сучасних концепцій регіонального зростання/розвитку. Відповідно, «політика знань» (під «знаннями» розуміють освіту, навчання, виховання, креативність та НДДКР), яка, щоправда, часто зводиться лише до стимулювання ІКТ, вважається ключовим чинником генерації регіонального добробуту [6; 7].

Важливо відзначити, що ідентифікація ендегенних чинників зростання стала важливим науковим фундаментом для появи теорій регіонального розвитку. Розвиток за своїм визначенням повинен бути ендегенним. Він критично залежить від концентрації організацій на обмеженій території та втілений у соціально-економічній та культурній системах, компоненти яких детермінують успіх локальної економіки: підприємницькі здібності, локальні чинники виробництва, навички взаємовідносин місцевих суб'єктів [8]. Усі вищезазначені особливості генерують процес придбання знань і, що важливіше, розвивають здатність до прийняття рішень місцевих економічних та соціальних суб'єктів в умовах існування множини глокальностей. Мікроповедінкова природа таких підходів дає змогу глибше зрозуміти джерела територіальних екстерналій та збільшити віддачу агломераційних ефектів від формування промислових кластерних (у широкому розумінні) структур [9].

Динамічні ефекти агломерації типово визначаються як територіальні переваги, що

виникають через здатність фірм чи регіонів до генерування інновацій. Зазначені ефекти дали стимул для появи неошумпетерівських підходів до регіонального розвитку, які сприяють більшому реалізму досліджень успіхів та провалів локальних виробничих систем. Ключовим питанням при цьому є ідентифікація ролі простору у інноваційному процесі.

Розвиток у певному розумінні можна розглядати як здатність регіону до генерації, абсорбції та використання інновацій та знань у рамках навчальних процесів. На зміну лінійним моделям інновацій (які за своєю природою призводять до формування спеціалізованих ієрархій простору) приходять інтерактивна, мережева та відкрита інноваційна моделі (рис. 1), що сприяють формуванню інтегрованих, але глокалізованих просторових структур

Обширний масив наукової літератури у цьому напрямі визначає як ендогенну детермінанту інновацій зростаючу віддачу у формі динамічних локаційних переваг, що спричинені:

- просторовою (географічною) близькістю фірм, що сприяє обміну т. зв. «неявними» чи «прихованими знаннями» (англ. *tacit knowledge*), тобто тими знаннями, які не зафіксовані в письмовій формі, одержуються на основі досвіду та легко втрачаються;

- реляційною близькістю фірм, що проявляється через сукупність контактів та співпраці між локальними агентами та стає джерелом колективних навчальних процесів та соціалізації в аспекті інноваційних ризиків;

- інституційною близькістю, яка виражається через систему правил, кодексів та норм поведінки, що сприяють кооперації між суб'єктами і, відповідно, соціалізації знань, а також розвитку організаційних форм, які спрямовані на підтримку інтерактивного навчального процесу.

Зазначений аспект підкреслюється у більш системних підходах, які намагалися пояснити еволюцію комплексних систем (таких як інноваційна система, у тому числі регіональна) у складі глобальної конкурентної мережі.

Дифузія знань, насамперед, здійснюється через канали соціальних контактів, а отже,

соціальні мережі починають відігравати вирішальну роль. Згідно з поглядами Р. Путнама [11], зазначена тенденція приводить до формування т. зв. «соціального капіталу», який ґрунтується на відносинах довіри та взаємності під час користування спільними знаннями, збільшує інтенсивність потоків знань та стимулює ефект «локалізованого переливу знань». Акцент при цьому робиться на «неторгових взаємозалежностях» між економічними агентами, включаючи фірми, котрі можуть бути «глибокими» («масивними») в одних регіонах та «мількими» («тонкими») в інших. Р. Путнам відзначав, що високий рівень довіри приватних суб'єктів до місцевих правових та владних інститутів проявляється у зростанні мотивації до інвестування та ведення комерційної діяльності. Рівень соціальної довіри проявляється через готовність індивідів брати участь у волонтерських та соціальних заходах і характеризується високою кореляцією із рівнем діяльності, націленої на отримання прибутку. Таким чином, довготерміновий розвиток регіонів нерозривно пов'язаний з інституційною історією регіону, але інституції у цьому аспекті розглядаються не лише як офіційні чи правові суб'єкти, а також як неформальне вираження соціальних норм, цінностей та правил.

У контексті розгляду глокалізації варто відзначити, що важливим аспектом моделі соціального капіталу є те, що соціальний капітал у місцевих спільнотах та наслідки його накопичення проявляються по-різному. Загалом можна виділити два типи соціального капіталу:

- зв'язуючий капітал (англ. *bonding capital*), який є своєрідним «клеєм», що скріплює локальну спільноту та допомагає їй зберегти власну ідентичність;

- об'єднуючий капітал (англ. *bridging capital*), який сприяє налагодженню контактів між різними спільнотами, багато з яких є соціально, культурно чи етнічно відмінними.

Невеликі ізольовані місцеві спільноти мають тенденцію бути досить гомогенними в плані етнічності, цінностей та ідентичності, що дає їм змогу долати різноманітні регіональні кризові явища. Тоді як великі

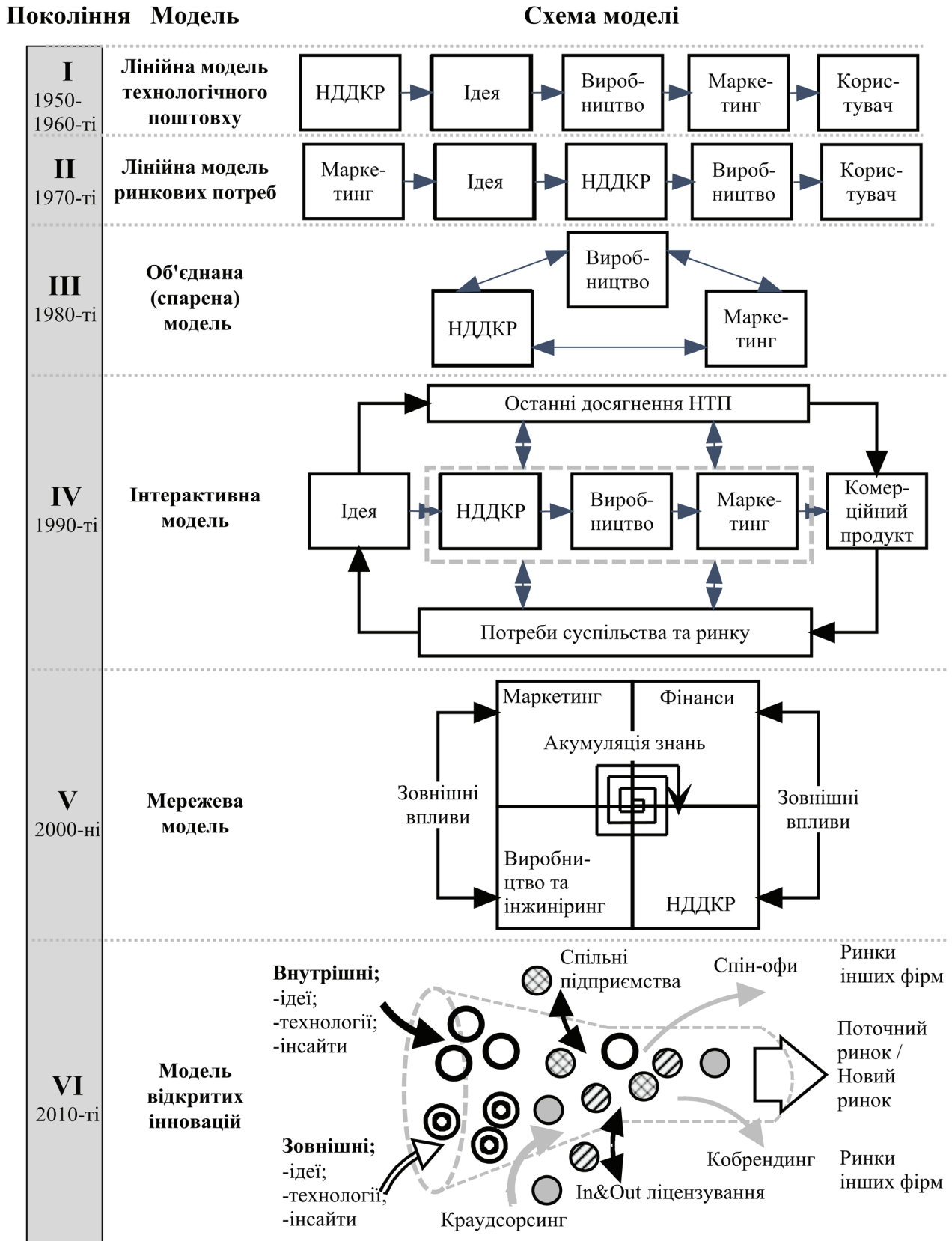

Рис. 1. Покоління еволюції інноваційних моделей [10]

космополітичні метрополії, університетські та портові міста характеризуються низьким рівнем зв'язуючого капіталу та високим рівнем

об'єднуючого, що сприяє інституційній адаптивності до нових економічних можливостей та здатності до навчання у інших регіонах.

Варто також відзначити, що деякі нещодавні дослідження аспектів соціального капіталу та інституціоналізації [12] продемонстрували наявність обернено пропорційного зв'язку між довготерміновим регіональним зростанням та нерівністю. Здатність до економічного зростання також залежить від того, наскільки основна маса спільноти отримує вигоду від можливостей зростання [13, с. 271].

Другим мегатрендом сучасних концептуальних розробок, який став характерним саме для моделей регіонального зростання/розвитку, є спроба перейти до динамічних підходів. Часовий вимір поступово стає не менш важливим, аніж просторовий, у царині регіональної науки. Спроби інкапсулювати час у просторовий аналіз здійснюється двома різними способами, відповідно до двох відмінних розумінь категорії часу: традиційного хронологічного часу; та часу як ритму інноваційних явищ, що відбуваються на території, який застосовується в регіональних моделях зростання в усьому світі.

Запровадження хронологічного часу в просторовий аналіз є досить непростим завданням, оскільки лише нещодавно почав з'являтися математичний та методологічний апарат, який дає змогу провести зазначену адаптацію. Серед теорій нелінійної регіональної динаміки можна назвати синергетичну модель у рамках теорії хаосу (чи т. зв. «аналіз хижак – жертва») [14]. Донедавна моделі зростання у своїй емпіричній візуалізації були представлені виключно лінійними параметрами зростання, а отже, процес зростання розглядався як регулярний. Такі моделі можуть бути наближеними репліками коротко- та середньострокових змін, однак не здатні врахувати довгостроковий розвиток, який характеризується структурними змінами нерегулярної природи. Таке обмеження поступово долається запровадженням нелінійних моделей, які допускають зміну динаміки системи спричинену навіть незначними пертурбаціями структурних форм. Структурна нестабільність передбачає можливість появи суттєвих якісних змін у поведінці системи, що тісно пов'язано з явищами біфуркації та катастрофи, які виникають у разі зміни параметральних

величин (тобто контрольних змінних) [15]. Застосування синтезу нелінійних моделей із неокласичними чи кейнсіанськими продемонструвало, що визначальні та унікальні результати динамічних лінійних моделей не завжди проявляються: міжрегіональна конвергенція доходів неокласичної школи нівелюється, а натомість з'являється можливість появи альтернативних траєкторій і рівноважних рішень; нелінійні калдоріанські кейнсіанські моделі перманентного зростання чи спаду замінюються новими та протилежними траєкторіями після виникнення явищ катастроф [15].

Зазначені методологічні вдосконалення також були корисними для досягнення більшого реалізму теоретичних моделей, які тепер можуть включати в себе динамічні взаємодії між компонентами просторової системи, представленої у вигляді т. зв. «мережевого сузір'я» (англ. *network constellation*). Нещодавні мережеві підходи функціонально визначаються взаємозалежністю між поведінкою суб'єктів та відстаневими розбіжностями (англ. *distance frictions*). Такі просторові взаємодії можуть бути стабільними за своєю природою (тобто функціонувати за фіксованих зовнішніх умов) або піддаватися змінам унаслідок дисипативних еволюційних процесів у зовнішньому світі. В останньому випадку параметри моделі стають залежними від часу, а отже, потенційно виникають нелінійні складні динаміки [17; 18].

Серед моделей регіонального розвитку отримала популярність альтернативна концепція часу: згідно з підходом Бергсона-Хайдегера, час інтерпретується як тривалий процес створення, що характеризується безперервністю, незворотністю, послідовністю та кумулятивністю. А отже, час визнається важливим складником регіональних студій як поступу в процесі навчання, інновацій та креативності. Локальні кластери чи промислові райони є за своєю природою тими місцями, де відбувається процес навчання (у т. ч. кумулятивного), а ідентифікація джерел та ендогенних детермінант таких процесів, окрім простої територіальної близькості, стала важливим завданням дослідників-регіоналістів [19]. Переливи знань, колективне

Порівняння традиційного та локального/регіонального підходів до розвитку територій

Традиційна політика розвитку	Локальний та регіональний розвиток
Низхідний підхід: рішення приймаються в центрі	Ініціатива промоції розвитку часто надходить знизу
Управління здійснюється центральними адміністраціями	Децентралізація, вертикальна співпраця з різними урядовими структурами та горизонтальна співпраця між суспільними та приватними інститутами
Секторальний підхід до розвитку	Територіальний підхід до розвитку
Розроблення крупних промислових проєктів, які стимулюватимуть інші види діяльності	Використання потенціалу розвитку кожної території для стимулювання прогресивної адаптації локальної економічної системи до мінливого економічного середовища
Фінансова підтримка, дотації та субсидії як основний чинник приваблення економічної діяльності	Забезпечення ключових умов розвитку економічної діяльності

Джерело: складено за [21]

навчання, навчальні регіони (англ. *learning regions*) та регіони, засновані на знаннях (англ. *knowledge-based regions*), є тими концептуальними категоріями, які визначають обличчя сучасної просторової економіки. У таких теоретичних підходах інновації стають ключовим чинником виживання у конкурентному просторі-економіці, які задають напрям та темп регіонального розвитку [20].

Підсумовуючи, можна зазначити, що впровадження мікрорівневих компонентів ендегенного зростання призвело до збагачення теорій регіонального зростання/розвитку, у яких роль державної політики вже не зводиться до низхідного підходу «контролю та командуй», а розглядається радше як партнерська модель, за якої стратегії повинні розроблятися у співпраці з усіма місцевими суб'єктами. Відмінності між низхідним та висхідним підходами до розвитку територій наведено в табл. 2.

Як бачимо, концептуальний апарат регіонального зростання та розвитку характеризується значною різноманітністю. Неокласичний напрям акцентує на довготермінових аспектах міжрегіональної мобільності чинників виробництва. Моделі в кейнсіанському векторі більшою мірою досліджують аспекти кумулятивного розвитку, пов'язані з ефектом масштабу. Більш сучасні моделі є спробами залучення у теорію зростання/розвитку технологічних, інституційних, соціальних аргументів та їх синтезу.

Висновки. Розвиток регіональної економіки є складним процесом, який є наслідком змін, що відбуваються в ході трансформації економічної системи і впливу інших чинників.

Аналіз теорій і моделей регіонального економічного зростання і розвитку показує їх велику кількість та різноманітність, причому вони створювалися й пояснювали розвиток економіки в конкретній країні, враховували особливості її економіки та досягнутий рівень її соціально-економічного розвитку. Сьогодні можна стверджувати, що регіональний поступ є комбінацією численних ендегенних та екзогенних чинників, тобто залежить як від спектру локальної активності, так і від міжрегіональної, національної та глобальної систем.

Література:

1. Capello R., Nijkamp P. Regional growth and development theories revisited *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*. Edward Elgar Publishing, 2011.
2. Romer P.M. Increasing returns and long-run growth. *Journal of political economy*. 1986. Vol. 94. № 5. P. 1002–1037.
3. Lucas R.E. On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*. 1988. Vol. 22. № 1. P. 3–42.
4. Barro R J., Sala-i-Martin X. Technological diffusion, convergence, and growth. *National Bureau of Economic Research*, 1995.
5. Aghion P. Howitt P.W., Brant-Collett M., García-Peñalosa C. *Endogenous growth theory*. MIT press, 1998.
6. Acs Z.J., Anselin L., Varga A. Patents and innovation counts as measures of regional production of new knowledge. *Research policy*. 2002. Vol. 31. № 7. P. 1069–1085.
7. Döring T. What do we know about geographical knowledge spillovers and regional growth? *Regional Studies*. 2006. Vol. 40. № 3. P. 375–395.
8. Лизун М.В. Розвиток процесів регіональної економічної інтеграції: валютний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 1(50). С. 155–163.
9. Groot H.L., Nijkamp P., Stough R. *Entrepreneurship and regional economic development: a spatial perspective*. Edward Elgar Publishing, 2004.
10. Nascimbeni F., Burgos D., Aceto S., Kamtsiou V. Supporting innovation in technology-enhanced learning: a stakeholder-based open approach. *International Journal of Innovation and Learning*. 2017. Vol. 22. № 2. P. 233–253.

11. Putnam R. Bowling alone: the collapse and revival of american community, 2000.
12. Ostry M.J., Berg M.A., Tsangarides M.C. Redistribution, inequality, and growth. International Monetary Fund, 2014.
13. McCann P. Modern urban and regional economics. Oxford University Press, 2013.
14. Reggiani A., Nijkamp P. The economics of complex spatial systems. Elsevier, 1998.
15. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of agglomeration: cities, industrial location, and globalization. Cambridge university press, 2013.
16. Miyao T. Urban growth and dynamics. *Urban Dynamics and Urban Externalities*. Regional and Urban Economics Section, Harwood Academic Publishers, New York, 1987.
17. Puu T. Nonlinear economic dynamics. *Nonlinear Economic Dynamics*. Springer, 1991. P. 1–7.
18. Nijkamp P. Ceteris paribus, spatial complexity and spatial equilibrium: an interpretative perspective. *Regional Science and Urban Economics*. 2007. Vol. 37. № 4. P. 509–516.
19. Ліщинський І. Нова економічна географія та альтернативні концепції агломерації виробництва. *Журнал європейської економіки*. 2009. № 3. С. 241–264.
20. Nijkamp P., Abreu. M. Regional development theory. Vrije Universiteit, Faculty of Economics and Business Administration, 2009.
21. Korompai A. The impact of regional development paradigms on small and medium sized cities, 2016.

Лищинский И.О. Современная теория регионального роста и развития

Аннотация. В статье проведена систематизация теорий регионального роста и развития. Представлена эволюция инновационных моделей, способствующих формированию интегрированных, но одновременно глокализированных пространственных структур. Проведено сравнение традиционного и локального/регионального подходов к развитию территорий.

Ключевые слова: региональный рост, региональное развитие, технологический прогресс, глокализация, территориальная асимметрия.

Lishchynsky I.O. Modern theory of regional growth and development

Summary. The paper deals with the systematization of modern theories of regional growth and development. The evolution of innovative models that contribute to the formation of integrated, but at the same time, glocalised spatial structures is presented. Comparison of traditional and local / regional approaches to the development of territories is carried out.

Keywords: regional growth, regional development, technological progress, glocalization, territorial asymmetry.